

КОНСТРУЮВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ ЯК ФОРМИ ЕСКАЛАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

У статті представлено дослідження процесу громадянського протистояння в Україні як предмету політичної психології. Автор аналізує підходи до поняття в науковій літературі та на підставі синтезу існуючих даних надає авторське визначення терміну, порівнюючи його із поняттями "громадянський конфлікт" та "громадянська війна".

Стаття обґрунтовує необхідність дослідження дискурсу в мережі Інтернет та соціальних медіа для комплексного аналізу конструювання громадянського протистояння та поточної діяльності з мінімізації його негативних наслідків (деконструкції). В загальних рисах окреслено предмет дослідження – політичний дискурс українського сегменту мережі, та описано участь у ньому внутрішньодержавних та зовнішніх авторів; обґрунтовано доцільність подальшого дослідження теми.

***Ключові слова:** громадянське протистояння, дискурс, ідентичність, соціальні медіа.*

Постановка проблеми. За останні десятиліття активного використання соціальні мережі Інтернету стали інструментом політичного впливу. Все частіше безпосереднім об'єктом дослідження політологів і фахівців з комунікативних технологій стають інформаційні кампанії, що використовуються в соціальних мережах. Проте наразі наявність комплексного підходу до аналізу психологічних механізмів впливу політичного дискурсу соціальних медіа на суспільство та формування політичної ідентичності в українській науковій літературі є дискусійним питанням. В той же час, усвідомлення цього впливу та розуміння його механізмів є надзвичайно важливим не лише для наукових цілей, а й для діяльності українських органів державної влади, зокрема новоствореного Міністерства інформаційної політики України. Подібні дослідження та пов'язані з ним прикладні заходи можуть мати на меті упередження конфліктогенних ситуацій і захист інтересів держави, суспільства та громадян в інформаційно-психологічному середовищі, особливо якщо йдеться про реконструкцію громадянського протистояння.

Протягом десятиліть після здобуття Україною незалежності громадянське протистояння в державі перебувало в латентній фазі і характеризувалося лише короткими політичними кризами (без залучення широких соціальних верств), але останніми роками набуло більш відкритої форми. Події "Євромайдану" та анексія Криму, агресія Російської Федерації на сході України разом із загостренням протиріч між різними групами запустили військові, політичні, економічні й зовнішньополітичні механізми внутрішнього та міждержавного протистояння, яке супроводжується значною ескалацією внутрішньодержавного соціального конфлікту.

Громадянське протистояння, очевидно, розвивається не лише в рамках відкритого збройного конфлікту, а й у вертикальному розрізі суспільства в комунікативній сфері. Мова ненависті та агресивний деструктивний дискурс притаманні комунікаторам на усіх рівнях – офіційному, напівофіційному, неофіційному. Наявність потужного конструювання громадянського протистояння значно поглиблює соціально-політичну кризу в Україні, і може бути предметом цілеспрямованого дослідження політичної психології. Політична психологія допоможе визначити джерела цього конструювання та його методи, щоб запропонувати ефективні шляхи його деконструкції. Відповідно, актуальність дослідження українського політичного дискурсу в соціальних медіа і того, як конструюється в ньому громадянське протистояння, продиктована його важливим впливом на політичне життя країни, політичну ідентичність груп та інформаційно-психологічну безпеку України.

Метою цієї статті є з'ясування актуальності дослідження громадянського протистояння в Україні як предмету політичної психології, та окреслення соціально-психологічних процесів, які виникають внаслідок цього протистояння.

Результати теоретичного дослідження. Для здійснення комплексного теоретичного обґрунтування значення дискурсу у конструюванні громадянського протистояння та ескалації соціального конфлікту в Україні необхідно дослідити підходи до громадянського протистояння як стану суспільства й визначити, як воно впливає на життя суспільства з точки зору політичних і соціально-психологічних процесів.

Відсутність єдиного розуміння громадянського протистояння в сфері суспільних досліджень допускає різні трактування цього поняття. У зв'язку із цим, варто співвіднести цей термін із поняттями громадянського конфлікту та громадянської війни. Громадянська війна передбачає такий рівень конфлікту, за якого протиріччя між сторонами, які розпочалися із політичної фази, переросли у військові

дії в боротьбі за політичну владу. В той же час, громадянський конфлікт є поняттям ширшим, і не обов'язково означає залучення військових дій [1]. При цьому варто відзначити, що в публіцистичному суспільно-політичному дискурсі ці поняття досить часто використовуються як тотожні. Часто термін "громадянський конфлікт" виступає евфемізмом поняття "громадянська війна", і може бути застосований навіть для позначення тривалого відвертого збройного протистояння в англослов'янському та російськомовному просторі.

Натомість, поняття громадянське протистояння, яке також може позначати збройні конфлікти, є поняттям ширшим, і застосовується для означення електоральних протиріч між широкими верствами населення [2], протидії структур громадянського суспільства й влади відносно контролю над діяльністю державних органів [3], кризи політичної ідентичності та фрагментації суспільства за культурно-цивілізаційним фактором [4], кризи легітимності влади [5], а також в контексті розвитку нації і соціального порозуміння [6]. Водночас, "громадянське протистояння" теж може виступати як позначення громадянських війн, хоча в цьому контексті частіше використовується як означення глибокого системного конфлікту, який мав наслідком подібну війну [7; 8].

На додаток до означеного, таке поняття як національна ідея, навіть будучи досить розмитим в термінологічному розумінні та маючи різні трактування, залишається важливою складовою політичного дискурсу в силу своєї ролі у політичній мобілізації та конструюванні громадянського протистояння. Конкуренція й протистояння ідеологій та дискурсів в Україні зумовлює серйозну кризу ідентичностей, яка притаманна українському соціуму [9]. Ця криза стає одним із значних чинників протистояння, будучи критерієм розподілу на категорії "свій-чужий" та провокуючи тим самим комплекс негативних для України явищ, таких як регіоналізм, мовне, міжрегіональне та міжконфесійне протистояння і прояви сепаратизму як наслідки кризи розуміння територіальної цілісності країни [10].

З огляду на вищенаведені концепції та значення, яке надається поняттю громадянського протистояння в науковій літературі, ми можемо визначити його як комплексний багатофакторний процес внутрішньодержавної конфронтації між групами в суспільстві, включаючи представників політичної влади, який характеризується наявністю у сторін глибоких протиріч відносно сприйняття та оцінки тих чи інших ідеологічних понять. Виходячи з того, що таке сприйняття часто пов'язується з ідентифікацією учасників за ознакою "свій-чужий" та конфліктом ідентичностей (таким чином, учасники протистояння повністю ототожнюють позицію опонентів з їх особистостями, і критикують не власне позицію чи оцінку, а особу, яка є її носієм), це обумовлює значну роль дискурсів у конструюванні громадянського протистояння.

Характерною рисою дискурсу є широка сфера впливу на суспільство. В умовах сьогодення масова комунікація надає можливість індивідам створювати та обмінюватися смислами, структурувати власний досвід і переконання. Дискурсивний підхід до аналізу масової комунікації є одним з перспективних напрямків дослідження, що дозволяє вирішити низку наукових та практичних задач. З точки зору дискурс-аналізу, вихідна інтенція повідомлення не втілюється в тексті безпосередньо, а конструюється безпосередньо в ході мовлення, отже адресат комунікацій також впливає на текст, "добудовуючи" його зміст. Відповідно, будь-який текст може стати ключовим в процесі трансляції, тому в дослідженні дискурсу не може бути чітких пріоритетів у виборі предмета аналізу. Для визначення смислотворення, політичні новини можуть бути не менше важливим за топові коментарі під статтями на Інтернет-ресурсах або в соціальних мережах. Будь-який дискурс може впливати на рішення, які приймають індивіди та формувати їхню ідентичність [11].

В рамках філософії М. Фуко дискурс передбачає використання мовлення для створення і відтворення значень та цілей, конструювання соціально значущого знання. З точки зору такого трактування, дискурс не описує реальність, а формує її, будучи інструментом пізнання та самовираження. В процесі інституціоналізації, дискурс стає "дискурсивною інформацією", тобто використанням мови в конкретних соціальних умовах для досягнення економічних, політичних та соціальних цілей. Він залежить від соціокультурних впливів та від економічних інтересів, використовується для побудови необхідного корисного змісту. Це робить дискурс елементом структурних відносин домінування, влади та контролю, відповідно, визначення дискурсу передбачає наявність ідеологічної складової. Ідеологія як макросоціальний феномен, як репрезентація дійсності, відтворюється в дискурсі. В контексті ідей М. Фуко, Н.Феркло та Т.ван Дейк дослідили специфіку функціонування дискурсу як елемента влади, інструменту встановлення і розповсюдження відносин ієрархії у міжгруповій взаємодії. Отже, дискурс може виступати засобом соціального впорядкування. Ключовими характерними рисами дискурсу є інтереси та цілі, при цьому значущими в першу чергу є не сама соціальна ситуація, скільки її інтерпретація або уявлення про неї учасників комунікації, що робить важливою для дискурс-аналізу інтерпретативну позицію [12].

Вироблення схеми дослідження конструювання громадянського протистояння через дискурс допускає його типологізацію за ступенем формальності на офіційний, напівофіційний та неофіційний (профанний) дискурс. Відмінність дискурсів з точки зору формальності заснована на характері соціальних відносин між адресатом і адресантом [13].

В умовах швидкого розвитку Інтернету та соціальних медіа, що часто розглядаються як четвертий етап комунікативної революції [14], використання цього інструменту стало чинником політичного й психологічного впливу на суспільство, що має низку факторів переваги над іншими: зокрема, дозволяє

впливати на думку, починаючи від окремої особистості до всесвітньої аудиторії [15]. Необхідно відзначити, що залучення соціальних медіа до політичного впливу відбувається як на національному, так і на міжнародному рівнях.

В сучасних умовах держава втрачає монополію на інформацію і цей ресурс більше не належить виключно привілейованим сферам суспільства, натомість широка публіка має змогу ним користуватися [16, с. 24]. Важко сперечатися з тим фактом, що політичний дискурс діє в умовах відносної свободи думок. Ця свобода сприймається деякими елітами як виклик або загроза їхній владі. П. Ван Хем стверджує, що розвиток нових медіа кидає виклик усім урядам, але особливо авторитарним. Для подібних політичних кіл інформація є актуальною загрозою [17, с. 101], що підтверджується численними Твіттер-революціями та іншими повстаннями, які розпочиналися та керувалися зокрема через соціальні мережі [18].

Маркування попереднього політичного режиму в Україні як авторитарного є дискусійним питанням, що не належить до завдань цього дослідження. Проте, як би він не визначався, у зв'язку з надмірно низьким рівнем довіри суспільства до традиційних медіа в умовах, коли надзвичайно важко вірно оцінити нейтральність та об'єктивність джерела, Інтернет в Україні перетворився на високо політизовану сферу [19, с. 5]. Соціальні медіа, зокрема Твіттер та Фейсбук, стали платформою політичних та ідеологічних дискурсів, будучи популярним інструментом розповсюдження ідей і цінностей. Численні ініціативи в соціальних медіа досягли ефекту "відлуння думок", який допоміг їм вступити в конкуренцію з традиційними ЗМІ [19, с. 6], особливо та зокрема в ході Євромайдану, анексії Криму Російською Федерацією та антитерористичної операції на сході України.

Згідно з українським політологом П. Олещуком, роль соціальних мереж, зокрема Фейсбуку, в політичній мобілізації українського суспільства надзвичайно велика [20]. Мережі все активніше використовуються в політичному дискурсі й політичному процесі, впливаючи на електоральні процеси та формування громадської думки. Основою для їх функціонування є т.зв. "культура участі", що робить користувачів одночасно споживачами та творцями повідомлень. Особливий потенціал соціальні мережі мають серед молодіжної аудиторії, яка останнім часом все активніше долучається до політичного життя, не в останню чергу через мережу Інтернет [20].

Сучасний український політичний дискурс репрезентує проблематичні відносини. В умовах стагнації економіки, військових дій в країні, політичної боротьби між різними угрупованнями дискурс породжує значні виклики для стабільності країни, а отже і для існування її як такої [21].

Динамічність політичного дискурсу в житті країни є надзвичайно високою. Натомість "прокомуністичного" та "проліберального" політичних дискурсів, які були характерні для ранніх років незалежності, дуже швидко з'явилися "проєвропейський", "проросійський" та "автохтонний" дискурси, в яких йшлося про різні напрямки стратегічного розвитку країни та її пріоритетних зовнішніх зв'язків.

В свою чергу, після відсторонення від посади Президента В. Януковича та запуску процесу формування нових політичних еліт, разом з анексією частини українських територій і початком антитерористичної операції на Сході України, в сфері публічної політики спостерігається присутність дискурсу миру та війни, дискурсу еволюції та перманентної революції, дискурсу "перемоги" та "зради" тощо.

Дискурс в Інтернеті загалом та у соціальних медіа зокрема втілюється в процесі діяльності віртуальних спільнот. Чому необхідно досліджувати вплив цих спільнот на політичну ситуацію? Віртуальні спільноти відіграють надзвичайно важливу роль в національній безпеці держави, будучи одним з суб'єктів інформаційної безпеки. В інформаційну добу вони володіють принципово більшими можливостями та засобами впливу, ніж традиційні спільноти індустріального суспільства, маючи оперативний вихід на широку низку каналів комунікації. Зазвичай віртуальні спільноти розподіляють на індіферентні, що налаштовані за принципом неучасті в політичному дискурсі суспільства, ізоляціоністські, що намагаються повністю відокремитися від суспільних контактів, конструктивні, що мають на меті модернізацію і вдосконалення суспільства, та деструктивні, що намагаються боротися з суспільством шляхом вороже налаштованих маніпуляцій [15]. Саме деструктивні спільноти здійснюють найбільш небезпечний інформаційно-психологічний вплив, на усунення якого має бути спрямоване дослідження дискурсу.

Усі наявні політичні групи інтересів з різним ступенем успішності використовують маніпулятивні технології для формування необхідної їм думки. Всі вони схильні до маніпулювання емоціями, перекичування фактів, використання частково правдивої інформації, використання символів і архетипів тощо. Аналіз дискурсів, їх перетинів у соціальних медіа та ідей, які вони транслюють, допоможе ідентифікувати конфліктогенні точки цих дискурсів і захистити суспільство від їх небезпечного впливу.

Крім того, участь у конструюванні громадянського протистояння беруть зовнішні актори, які впливають на ситуацію в Україні з точки зору своїх зовнішньополітичних інтересів. Зокрема Російська Федерація в ході гібридної війни, яку можна визначити як новий тип агресивних дій, використовує інформаційну зброю, участь у протистоянні недержавних акторів, терористичні методи з порушеннями військової етики та права, застосовує методи економічного та психологічного тиску, пропаганди тощо [22].

В цілому, участь різних зовнішніх акторів, безпосередня та за допомогою агентів впливу (як свідомих, так і несвідомих учасників, якими можуть виступати громадяни з низьким рівнем медіа-

культури), в дискурсі українського сегменту Інтернету є досить потужною, що робить необхідним дослідження зв'язку цієї участі з ескалацією внутрішнього конфлікту в Україні.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Громадянське протистояння є широким комплексним феноменом, дослідження якого є важливим для розуміння соціально-психологічних процесів, що мають місце в українському суспільстві, та упередження негативних соціальних наслідків. З метою його аналізу пропонується звернутися до аналізу політичного дискурсу, який має місце в комунікативній сфері зі значним ступенем вагомості – в Інтернеті.

Дослідження політичного дискурсу в соціальних медіа та передбачення його інформаційно-психологічного впливу на громадянське протистояння в Україні є важливим компонентом підтримки здорового інформаційного середовища і виконує низку завдань, серед яких обмеження конфліктного потенціалу в країні, усвідомлення потреб інформаційної політики тощо.

Українські та закордонні політичні актори здійснюють безпосередню діяльність у сфері соціальних мереж, і через них активно впливають на суспільство. Серед іншого, дискурс в соціальних мережах впливає на політичну ідентичність громадян та конструювання громадянського протистояння, що має важливе значення для розподілу балансу сил в суспільстві й визначення шляху його розвитку. Однією з причин доцільності застосування критичного дискурс-аналізу до обраної тематики є те, що цей метод робить значний наголос на ідеологічному впливі в контексті відносин сили. Крім того, застосування цієї моделі надає опис, тлумачення та пояснення функціонування соціальних медіа у певному просторі й у певний відрізок часу. В той же час, вона робить можливим аналіз візуальних образів, які часто супроводжують повідомлення в соціальних медіа.

Запропоноване в статті дослідження методів конструювання громадянського протистояння в дискурсі соціальних медіа логічно вбудовується в теорію дискурсу та надає можливість зробити висновки щодо сутності цього протистояння в Україні, методів його нарощування, позицій зацікавлених акторів, а також надати рекомендації щодо методів деконструкції громадянського протистояння.

Використані джерела

1. Анкудинов Е.В. Гражданская война как военно-политический конфликт / Е.В. Анкудинов – [Электронный ресурс] // Режим доступа до джерела: –http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Politologia/21231.doc.htm
2. Новакова О. Помаранчева революція" як криза легітимності владної еліти/ О. Новакова // Політичний менеджмент. – 2005. – №4. – С. 29-37
3. Петухов В.В. Гражданское общество и власть: сотрудничество или противостояние?/ В.В. Петухов // Вестник Института социологии. – 2012. – № 5.
4. Пашина Н.П. Криза політичної ідентичності в сучасній Україні: культурно-цивілізаційний фактор / Н.П. Пашина // Вісник. – 2014. – С. 324-326
5. Садыкова Е. Публичное противостояние в Украине как кризис легитимности власти/ Е. Садыкова // *Evgorsky politicky a pravni diskurz.* – 2014. – №. 1, Iss. 1. – С. 84-96.
6. Юрченко В.Е. Комунікативні технології як механізми взаємодії громадянського суспільства та державної влади / В.Е Юрченко // Державне будівництво. – 2012. – №. 1.
7. Луняк Є.М. Громадянські протистояння в історії України: від непорозумінь і розбрату до національної консолідації / Є.М. Луняк // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 350-ї річниці Чорної Ради в Ніжині 26 червня 2013 року. – НДУ, 2013.
8. Gurr T. A causal model of civil strife: A comparative analysis using new indices // *American political science review.* – 1968. – Т. 62. – №. 04. – С. 1104-1124.
9. Нагорна Л. Поняття національна ідентичність" і національна ідея" в українському термінологічному просторі / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. – 2003. – №2. – С. 14-30.
10. Сладкий Д. Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки / Д. Сладкий // Політичний менеджмент. – 2008. – №2. – С. 110-119.
11. Кожемякин Е.А. Массовая коммуникация и медиадискурс: к методологии исследования / Е.А. Кожемякин // *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки.* – 2010. – Т.6. – №. 12.
12. Кожемякин Е.А. Дискурс-анализ в современном социально-гуманитарном знании / Е.А. Кожемякин // *Человек. Сообщество. Управление.* – 2006. – №3. – С. 25.
13. Кибрик А.А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов / А.А. Кибрик // *Вопросы языкознания.* – 2009. – Т. 2. – С. 3-21
14. Даниленко С.І. Громадянський вимір комунікаційної революції: Модернізація суспільних комунікацій від друкарського верстата до соціальних мереж / Монографія / С.І. Даниленко. – К: ІМВ, 2010.
15. Пелещин А.М. Загрози інформаційної безпеки держави в соціальних мережах / А.М. Пелещин, Р.В. Гумінський // *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України.* – 2013. – №2. – С. 192-199.
16. Nweke E.N. Diplomacy in Era of Digital Governance: Theory and Impact // *Information and Knowledge Management.* – 2012. – Т. 2. – №3. – С. 22-26.
17. Van Ham P. Social power in international politics. – Routledge, 2010.

18. Яровий Д.О. Informational aspect of the Twitter-revolution 2010 in Kyrgyzstan / Д.О. Яровий // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – 98. – С. 104-106.
19. Lyubashenko I. How to Modernise the European Union's Eastern Neighbourhood Policy in the Age of the Internet: The Case of Ukraine. // Polish Institute of International Affairs Policy Paper. – 2013. – 2(50). – С.1-10.
20. Олещук П.М. Вплив соціальної мережі facebook на політичну мобілізацію / П.М. Олещук // Гілея: науковий вісник. – 2014. – №. 88. – С. 336-340
21. Попов Р.А. Політичний дискурс: проблема теоретичної ідентифікації / Р.А. Попов. – [Електронний ресурс] // Режим доступу до джерела:–www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2005-2/txts/pol-prav/05prapti.Pdf
22. Магда Є.М. Гібридна війна: сутність та структура феномену / Є.М. Магда // Міжнародні відносини Серія "Політичні науки". – 2015. – №4.

Iarovi D. O.

CONSTRUCTION OF CIVIL CONFRONTATION AS A FORM OF SOCIAL CONFLICT ESCALATION IN UKRAINE

The article presents the relevance of research of the process of civil confrontation in Ukraine by the means of political psychology. Author conducts analysis of the approaches to the concept in scientific literature, and within the framework of existing data provides a definition of "civil confrontation", comparing it with the concepts of "civil conflict" and "civil war". It is explained that the two latter issues are presenting more narrow explanation, while the confrontation could involve more spheres of interaction and broader selection of means used in the process.

It is specified how the rapid outburst of technologies and social media changed the existing political circumstance in the world and in Ukraine. The author presents the importance of political discourse engagement among the political group of interests, and show the role of such groups in political life of the country.

The article substantiates the necessity of study of the discourse in the Internet and social media in order to maintain complex analysis of the construction of civil confrontation, and subsequent elaboration of activities aimed at minimization negative consequences of such confrontation (or its deconstruction). The author outlines the object of study – political discourse in Ukrainian segment of Internet, and describes the involvement of national and international actors in this domain. It is explained why it is necessary to research both internal and external actors taking place in the process, and how the discourses of these actors could be interrelated in the process of their elaboration and implementation. The preliminary description of the discourses taking place in the sector and of their competition is provided. Also, an explanation of the further research interest in the topic is presented.

Key words: *civil confrontation, discourse, identity, social media.*

Стаття надійшла до редакції 28.05.2015